

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ (1848-1941)

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ
ΜΑΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΠΟΥΔΗ ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ*

Στις 29 Φεβρουαρίου του 1929 στην αίθουσα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὸ καύχημα τῆς Κρήτης, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, πρωθυπουργὸς τότε τῆς χώρας, μὲ σεβασμὸ καὶ μὲ φωνὴ παλλόμενη ἀπὸ συγκίνηση προσφωνοῦσε μιὰν ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες μορφές τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τὸν Γεώργιο Χατζιδάκι, μ' αὐτὰ τὰ λόγια :

Σεβαστὲ διδάσκαλε, πολῦτιμε φίλε,

Δὲν ἔχεις ἀνάγκη νὰ σὲ βεβαιώσω μὲ πόσην ἐξαιρετικὴν χαρὰν ἐδέχθην τὴν πρόσκλησιν τῆς Ἀκαδημίας, ὅπως παραστῶ εἰς τὴν σημερινὴν συνεδριάσιν της, ἵνα ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ὀγδοηκοστῆς ἐπετηρίδος σου σοῦ φέρω τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἐκτιμῆσεως τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὸ μέγα ἐπιστημονικὸν ἔργον σου καὶ τῆς εὐλαβείας μὲ τὴν ὁποίαν χαιρετίζει αὕτη τὴν ἐπὶ τόσας δεκάδας ἐτῶν ἐξάαιρετον διδακτικὴν σου δρᾶσιν.

Ἐπιπλέον ἐκ τῶν διδασκάλων ἐκείνων τοῦ Ἑθνικοῦ, καὶ τελευταῖον τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Πανεπιστημίου, οἵτινες συνετέλεσαν ὅπως λαμπρυνθοῦν τὰ ἀνώτατα ἐπιστημονικὰ μας ἰδρύματα καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἐν γένει ἐπιστήμη ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅλος ὁ βίος σου, ὄχι μόνον ὁ ἐπιστημονικός, ἀλλὰ καὶ ὁ ἄλλος, ἀποτελεῖ λαμπρὸν παράδειγμα, τὸ ὁποῖον ἠμποροῦμεν νὰ δεικνύωμεν πρὸς μίμησιν εἰς τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν.

Διότι δὲν ὑπῆρξες ἱεροφάντης ἀπλῶς τῆς ἐπιστήμης, ἥτις ἀναγκαίως ἔχει διεθνή μᾶλλον χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ πατριώτης θερμορργός, ὅστις προήσπισε τὰ ἑλληνικὰ δίκαια ὄχι μόνον διὰ τῆς γραφίδος, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ ὅπλου, ὡς ἀνάγκη.

* Λόγος ποὺ ἐκφωνήθηκε (τὴν 10η Μαΐου 1981) στὴν τελετὴ τῶν ἀποκαλυπτηρίων τῆς προτομῆς τοῦ Γ. Χατζιδάκι, τὴν ὁποία ἀνήγειρε ὁ Δῆμος Ρεθύμνου μπροστὰ ἀπὸ τὸ Δημαρχεῖο τῆς πόλεως.

Ἡ Κυβέρνησις εὐχεται ἐκ βάθους ψυχῆς ὅπως ζήσης ἔτη μακρὰ ἀκόμη, ὅπως ὑπερβῆς καὶ αὐτὰ τὰ ἔτη τοῦ πατρὸς σου καὶ ὅπως πρὶν ἀπέλθης ὀριστικῶς τοῦ κόσμου ἴδῃς τὴν Ἑλλάδα τοιαύτην ὅποιαν ἡ πατριωτικὴ σου ψυχὴ τὴν ὠνειροπόλησε).

Μὲ τὰ λίγα, μεστὰ αὐτὰ λόγια ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος δὲν τιμοῦσε ἀπλῶς τὸν ἄνδρα ποῦ ἀπὸ χρόνια σεβόταν καὶ θαύμαζε, ἀλλὰ σκιαγραφοῦσε συγχρόνως τὸ πρότυπο τοῦ Ἑλληνα πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου, ὅπως τὸ συνελάμβανε ἡ εὐρύτητα τοῦ νοῦ του, ὡς τὴν ἐξαιρετικὴ δηλ. ἐκείνη προσωπικότητα ποῦ συνδυάζει τὸν ἐπιστήμονα μὲ τὸν ἄνθρωπο, τὸν ἐρευνητὴ μὲ τὸν ἀφοσιωμένο δάσκαλο, τὴν γενναία ἐπιστημονικὴ προσφορὰ μὲ τὸ ὑψηλὸ ἔθνικὸ φρόνημα, τὸν ὑπερασπιστὴ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας μὲ τὸν ἀγωνιστὴ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδας, μὲ δυὸ λόγια: τὴν προσωπικότητα ποῦ μπορεῖ κανεὶς ὑπερήφανα νὰ δείξει γιὰ παράδειγμα στοὺς νέους. Καὶ δὲν μποροῦσε ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος νὰ βρεῖ καταλληλότερο παράδειγμα, ἔπου οἱ ιδιότητες αὐτὲς νὰ ἀποτυπώνονται κατὰ τρόπον τόσο ἰδανικόν, ὅσο στὸ τιμώμενο πρόσωπο ἐκείνης τῆς βραδιάς καὶ τῆς σημερινῆς ἡμέρας: στὸ πρόσωπο τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι.

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἡ Κρήτη, καὶ εἰδικότερα τὸ Ρέθυμνο, ἔδρα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κρήτης, ἀποτίει σήμερα φόρον τιμῆς στὸν Γεώργιο Χατζιδάκι, τὸ ἐκλεκτὸ τέκνο τῆς μεγαλονήσου, ποῦ γεννήθηκε πρὶν ἀπὸ 130 χρόνια στὸ μικρὸ χωριὸ Μύρθιο τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου, ἀπ' ὅπου ἔφυγε σὲ ἡλικία 20 ἐτῶν, γιὰ νὰ δοξάσει ἀργότερα διεθνῶς τὸ ὄνομα τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς Ἑλλάδος.

1. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις (τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα «Χατζιδάκις» ὀφείλεται στὴν ἰδιορρυθμία κάποιου σχολάρχου τοῦ Ρεθύμνου, ποῦ ἔτσι αὐθαίρετα, ἐπειδὴ δὲν τοῦ ἄρεσε τὸ ὄνομα «Χατζῆ Χαρκιάς» τοῦ πρωτότοκου γιοῦ τῆς οἰκογενείας, τοῦ Ἰωάννη, τὸ μετέτρεψε σὲ Χατζιδάκις, ὄνομα ποῦ γενικεύτηκε μετὰ γιὰ ὅλη τὴν οἰκογένεια) ἀνήκει στὶς σπάνιες ἐκεῖνες μορφές, ποῦ σημαδεύουν τὴν φυσιογνωμία ἐνὸς Ἑθνους. Δὲν ἔχει ἀκόμη γραφεῖ ὀριστικὰ ἡ ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ ποῦ θὰ ἀξιολογήσει, βάσει τῆς ἐπιβιώσεως καὶ τῆς γενικότερης καταξιώσεως τοῦ ἔργου τους, τὸ μέτρο τῆς προσφορᾶς στὴν διαμόρφωση τῆς φυσιογνωμίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ ἐπιστημονικῶν καὶ πνευματικῶν μορφῶν τῆς στάθμης τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι, τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου, τοῦ Νικολάου Πολίτη κ.ἄ. Γιατί, βέβαια, ἂν περιορίσουμε τὴν προσφορὰ τοῦ Νικολάου Πολίτη, ὅπως

συχνά γίνεται, σ' έναν άβαθή φολκλωρισμό, αν υποβιβάσουμε τὸ ἔργο τοῦ Παπαρρηγόπουλου σ' έναν οὐτοπικὸ μεγαλοϊδεατισμό, αν ἐξιώσουμε τοὺς ἀγῶνες τοῦ Χατζιδάκι με τὴν διαμάχη γιὰ τὸ γλωσσικὸ, τὴν ἀντιδικία καθαρῆς καὶ δημοτικῆς, κι ἄν, τέλος, υποβαθμίσουμε τὸ κήρυγμα τοῦ Κοραῆ στὴν ἐκδοσὴ κάποιων φιλολογικῶν ἔργων στὰ πλαίσια ἑνὸς ρομαντικοῦ διαφωτισμοῦ, δὲν θὰ ἔχουμε ἀπλῶς ὑποτιμήσει τὸ μέγεθος τῆς προσφορᾶς τέτοιων μορφῶν, ἀλλὰ θὰ ἔχουμε συγχρόνως ἀλλοιώσει τὰ βασικὰ συστατικὰ τῆς ιδεολογίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ καὶ θὰ ἔχουμε οἰκτρὰ παρερμηνεύσει τοὺς πόθους, τοὺς ἀγῶνες καὶ τὶς θυσίες του. Γιατί, γιὰ νὰ ἐπανεέλθουμε στὸν Γ. Χατζιδάκι, αν παρακολουθήσουμε τὸν κεντρικὸ ἄξονα τῆς ὅλης πορείας του —ἐπιστημονικῆς, ἀκαδημαϊκῆς, πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ ἀτομικῆς— θὰ διαπιστώσουμε ὅτι συνιστᾷ ἕναν ἀκατάπαυστο ἀγῶνα —ἀγῶνα ἄλλοτε με τὴν γραφίδα καὶ ἄλλοτε με τὸ ὄπλο, ὅπως εἶπε γιὰ τὸν Χατζιδάκι ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος—, ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἐλευθερία, δυὸ ἔννοιες ἀλληλένδετες στὴν συνείδηση τοῦ Χατζιδάκι. Ἄν δὲ ἀναλογισθοῦμε πῶς ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια στὴν περίπτωσή τοῦ Χατζιδάκι σκόπευε, ὅπως ἦταν φυσικὸ, στὴν γλῶσσα, τότε τὸ μέλημα τοῦ Σολωμοῦ «μῆγαρις πῶς ἔχω ἄλλο τι στὸν νοῦ μου, πᾶρεξ ἐλευθερία καὶ γλῶσσα» ἦταν στόχος καὶ τρόπος ζωῆς γιὰ τὸν μεγάλο γλωσσολόγο. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν ἀπλῶς παράλειψη ἢ παραγνώριση, ἀλλὰ διαστρέβλωση τοῦ νοήματος, τῶν ιδανικῶν καὶ τῆς στάσεως ζωῆς ἑνὸς ἀσυμβίβαστου ἀγωνιστῆ νὰ στενέψουμε τὰ ὄρια τῆς προσφορᾶς του, περιορίζοντάς τα σ' ἕναν περιθωριακὸ γιὰ τὸν ἀγωνιστὴ χῶρο, στὸ γλωσσικὸ ζήτημα.

Κατὰ τὴν γνώμη μου, ἡ προσφορὰ τοῦ Χατζιδάκι ἐντοπίζεται σ' ἕναν βασικὸ στόχο : στὴν ἀποκατάσταση τοῦ πιὸ χαρακτηριστικοῦ συστατικοῦ τῆς ἐθνικῆς μας ταυτότητας, στὴν ἀποκάλυψη τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας, παρανοημένης, παραμελημένης καὶ περιφρονημένης μέχρι τῆς ἐμφάνισέως τοῦ Γ. Χατζιδάκι στὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα τοῦ τόπου. Νὰ γιὰτὶ ὑποστηρίζω —πρᾶγμα ποὺ θὰ φανεῖ, ἐλπίζω, καλύτερα ἀπ' ὅσα θὰ ἀκολουθήσουν— ὅτι ἡ προσφορὰ τοῦ Γ. Χατζιδάκι δὲν εἶναι ἀπλῶς αὐτὴ ἢ ἐκεῖνη ἢ συμβολὴ στὸ «γλωσσικὸ» (ἀλήθεια, πόσο οἱ λέξεις υποβαθμίζουν τὶς ἔννοιες!), ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ χαλκέντερος αὐτὸς ἐρευνητὴς καὶ μύστης τῶν πολὺπλοκων καὶ ἀνεξερεύνητων μέχρι τότε ἀτραπῶν τῆς γλώσσας μας ὁδήγησε τὸν τόπο σὲ γλωσσικὴ αὐτογνωσία, δηλ. σὲ ἐπιστημονικὰ τεκμηριωμένη γνώση τῆς καταγωγῆς, τῆς συνέχειας καὶ τῆς δομῆς τῆς ἐθνικῆς του γλώσσας. Ἔτσι ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια — ἂν ὄχι τὸ κυριότερο — στοιχεῖο ταυτότητας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ἡ γλῶσσα του, καθορίζεται, ὀριοθετεῖται, ἀποκαθαίρεται ἀπὸ πλάνες καὶ διαστρεβλώσεις καὶ θεμελιώνεται ἐπιστημονικὰ, κατὰ τρόπον ὀριστικὸ καὶ ἀναντίρρητο, ἀπὸ τὴν μεγαλοφυΐα τοῦ Γ. Χατζιδάκι.

Ἔχει εὐστοχα παρατηρηθεῖ ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο καθηγητὴ τῆς γλωσσολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν Γ. Κουρμούλη ὅτι ἡ προσφορὰ τοῦ Γ. Χα-

τζιδάκι στην επιστήμη δὲν συνίσταται τόσο σὸ ὅτι πρῶτος αὐτὸς εἰσήγαγε τὴν γλωσσικὴν ἐπιστήμη στὴν Ἑλλάδα, πράγμα ἐπίσης σημαντικό, ὅσο κυρίως σὸ ὅτι ἦταν ὁ πρῶτος πού ἐθεμελίωσε τὸν νεοελληνικὸ λόγον, καθορίζοντας τὴν βάση καὶ τὴν μεθοδολογία ἐρεύνης του. Γιὰ νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν κατάστασιν πού συνήνησε ὁ Χατζιδάκις ἐπιστρέφοντας στὴν Ἑλλάδα μετὰ ἀπὸ τὶς εἰδικὲς σπουδὲς ἱστορικῆς καὶ συγκριτικῆς γλωσσολογίας πού διεξήγαγε στὴν Γερμανία κοντὰ σὲ μεγάλες προσωπικότητες τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, θὰ πρέπει νὰ θυμηθοῦμε τὸ πνεῦμα πού ἐπικρατοῦσε στὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 19ου αἰῶνα. Εἶναι ἡ περίοδος πού καθαρῶς ἱστορικὰ φαινόμενα ἐξακολουθοῦν νὰ ἀντιμετωπίζονται μέσα ἀπὸ τὴν ἀχνὴ ἐνὸς ρομαντικοῦ πνεύματος, πού εἶναι λ.χ. ἔντονα φανερὸ στὴ λογοτεχνία τῆς ἐποχῆς καὶ πού —πέρα ἀπὸ τὶς ὅποιεςδήποτε μιμήσεις δυτικῶν προτύπων— δικαιώνεται καὶ ὡς ἀναζήτηση τῶν ριζῶν τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ὡς διασφάλιση τῆς φυσιογνωμίας καὶ τῶν ἱστορικῶν του δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα ξένα συμφέροντα εἶχαν ἤδη θέσει ὑπὸ ἀμφισβήτηση. Ἔτσι λοιπὸν ἓνα σύνθετο πλέγμα αἰτίων, ψυχολογικῶν (φυγῆς), ἐθνικοπολιτικῶν (ἐπιστροφῆς στὶς ρίζες), ἐπιστημονικῶν (ἀναζητήσεως ἐπιχειρημάτων γιὰ τὴν ἀντίκρουση ὑποπτῶν θεωριῶν) ἦταν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς λόγους πού ὠθοῦσαν γενικότερα στὴν ἐπιδίωξη μιᾶς ἀπ' εὐθείας συνδέσεως τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ μετὰ τὸν ἀρχαῖον κόσμον εἰς βάρος βεβαίως τοῦ μεσαιωνικοῦ (βυζαντινοῦ) Ἑλληνισμοῦ, πού τὸν θεωροῦσαν ἀκόμη ἐστία ὀρισμένων προβλημάτων.

Ἡ στάσις αὕτη στὸν τομέα τῆς γλώσσας ἐκπροσωπήθηκε ἀπὸ τὴν περίφημη αἰολοδωρικὴ θεωρία, τὴν διδασκαλία δηλ. πού ξεκινοῦσε ἤδη μετὰ τὴν «Αἰολοδωρικὴν Γραμματικὴν» τοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου, στηριζόμενη σὲ συναφεῖς ἀπόψεις διαφόρων μελετητῶν τῆς γλώσσας, ἀπὸ τὸν Κοραῆ καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Οἰκονόμον τῶν ἐξ Οἰκονόμων μέχρι τὸν Μιχαὴλ Δέφνερ, τὸν Μούλλαχ καὶ τὸν Δημ. Μαυροφρύδη. Σύμφωνα μετὰ τὰ διδάγματα τῆς θεωρίας αὐτῆς, ἡ νεοελληνικὴ δημώδης γλῶσσα ἀνάγεται ἀπ' εὐθείας στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ μάλιστα ὄχι στὴν καθολικευθεῖσα στοὺς χρόνους τῆς Ἀλεξανδρινῆς Κοινῆς ἀττικὴ διάλεκτος, ἀλλὰ στὶς πιὸ ἀρχαιοπινεῖς ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς διαλέκτους, τὴν Αἰολικὴν καὶ τὴν Δωρικὴν (ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία «Αἰολοδωρικὴ»).

Ὁ Χατζιδάκις μετὰ τὴν διδασκαλία καὶ τὰ δημοσιεύματά του πέτυχε νὰ γκρεμίσει βαθμηδὸν τὰ εἰδῶλα τῆς γλώσσας, στὰ ὁποῖα πίστευαν μέχρι τότε, καὶ νὰ οἰκοδομήσει στὴν θέσιν τους Νὰδ τῆς γνήσιας ἐπιστήμης τῆς γλώσσας. Γιὰ τὸν Χατζιδάκις μετὰ τὸ ἐπιστημονικὸν του ἔργον δὲν κατέλυσε ἀπλῶς τὰ αἰολοδωρικὰ εἰδῶλα, ἀλλὰ ἀποκατέστησε τὸ ἀληθινὸ πρόσωπον τῆς γλώσσας μας, δείχνοντας τὶς ρίζες τῆς καταγωγῆς της, τὴν ἀδιάσπαστη συνέχειά της καὶ τὸν τρόπο πού πρέπει νὰ μελετῶνται τὰ φαινόμενα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς δομῆς τῆς γλώσσας μας.

Και ως πρὸς μὲν τὴν καταγωγή τῆς Ἑλληνικῆς ἀπέδειξε, ἀντίθετα πρὸς τὰ διδασκόμενα μέχρι τότε, πὼς ἡ σύγχρονη ὁμιλουμένη Ἑλληνική, ἡ δημώδης προφορική παράδοση ἀλλὰ καὶ ἡ λόγια γραπτὴ μας γλῶσσα ἀποτελοῦν τὴν φυσικὴ συνέχεια τῆς μεσαιωνικῆς (βυζαντινῆς) γλωσσικῆς μας παραδόσεως, πού μὲ τὴν σειρά της δὲν εἶναι παρὰ ἡ φυσική, ἀβίαστη ἐξέλιξη τῆς προγενέστερης φάσεως τῆς Ἑλληνικῆς, τῆς Ἀλεξανδρινῆς Κοινῆς. Αὐτὴ ἡ γλῶσσα, ξεκινώντας ἀπὸ τὸν 3ο π.Χ. αἰ. καὶ ἔχοντας ὡς βάση τὴν ἀπτική διάλεκτο, ἀπλοποιημένη καὶ οἰκονομικότερα διαρθρωμένη στὴν δομὴ της, γιὰ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς ὄργανο ἐπικοινωνίας μεγάλων πληθυσμιακῶν μαζῶν πού ξεπερνοῦσαν τὰ ὅρια τοῦ παλιοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἀπετέλεσε σὲ μιὰ πιὸ ἐνοποιημένη μορφή τὴν φυσικὴ διάδοχο κατάσταση τῆς παλιότερης, διαλεκτικὰ διαφοροποιημένης γλώσσας πού χαρακτήριζε τὴν κλασσικὴ Ἑλλάδα. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ Χατζιδάκις ἔπεισε ὅτι ἡ σύγχρονη προφορική ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν ἔπαυσε ποτὲ νὰ ἀποτελεῖ ὄργανο ἐκφράσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ στίς μακράινες ἱστορικὲς ἐξελίξεις του καί, τὸ σπουδαιότερο, ὅτι ἀντὶ νὰ κάνει κανεὶς ἄλλα —ἄγνωστα στὴν ἀδιάκοπη ἱστορικὴ παρουσία τοῦ Ἑλληνισμοῦ— εἶναι ἐπιστημονικὰ ἐπιβεβλημένο νὰ ἀνακαλύπτει τοὺς ἱστορικοὺς δεσμοὺς μεταξὺ ἀρχαίας καὶ νέας ἑλληνικῆς γλώσσας μέσα ἀπὸ τὴν φυσικὴ της ἐξέλιξη.

2. ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Ἄν ἔπρεπε νὰ σταθεῖ κανεὶς ἐνδεικτικὰ σὲ ὀρισμένα ὁρόσημα τοῦ ἐκπληκτικοῦ ἔργου τοῦ Χατζιδάκι, πού ἀνέρχεται σὲ 650 δημοσιεύματα, δὲν θὰ μπορούσε νὰ ξεπεράσει χωρὶς λίγα λόγια τὰ ἐξῆς τοῦλάχιστον δημοσιεύματα:

1) Τὴν διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Γ. Χατζιδάκι, πού ὑπεβλήθη στὴν Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν τὸ 1881 μὲ τίτλο «Περὶ τῶν εἰς -ους συνηρημένων τῆς β' κλίσεως καὶ τῶν εἰς -ος οὐδετέρων ὀνομάτων τῆς γ' ἐν τῇ Νέᾳ Ἑλληνικῇ». Πρόκειται γιὰ τὸ πρῶτο ἐπίσημο δεῖγμα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας τοῦ Γ. Χατζιδάκι, ἕνα μόλις ἔτος ἀφοῦ εἶχε ἐπιστρέψει ἀπὸ τὶς μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὴν γλωσσολογία πού εἶχε κάνει στὰ Πανεπιστήμια τῆς Λιψίας, τῆς Ἰένας καὶ τοῦ Βερολίνου.

Ἡ διατριβὴ αὐτὴ, γραμμὴν σὲ ἀρχαῖζουσα γλῶσσα (ὅπως ἀπαιτεῖτο τότε γιὰ διδακτορικὲς διατριβὲς πού ὑποβάλλονταν στὴν Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ φυσιογνωμία τοῦ Κόντου, διδασκάλου τοῦ Γ. Χατζιδάκι), σημειώνει τὴν ἐπίσημη ἐμφάνιση τοῦ Χατζιδάκι στὸν ἐπιστημονικὸ στίβο. Στὸ δημοσίευμα αὐτό, πού ἀπαρτίζεται ἀπὸ 15 μόλις σελίδες(!) (ἕκταση διατριβῆς πού μόνο ἀπὸ ἐξαιρετικὲς ἐπιστημονικὲς συμβολὲς ὀρισμένων κλάδων τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν εἶναι γνωστὴ), ὁ Χατζιδάκις ἐπέλεξε δύο προβληματικὲς κατηγορίες τοῦ ὀνοματικοῦ συστήματος, τὰ οὐσιαστικὰ τοῦ τύπου ὁ νοῦς καὶ τὰ πολλὰ τριτόκλιτα οὐδέτερα σὲ -ος (γένος, ἔθνος κ.τ.δ.),

για να δείξει πώς πρέπει να εξετάζονται και να ερμηνεύονται επιστημονικά οι μεταβολές που συντελούνται μέσα σε ένα γλωσσικό σύστημα.

2) "Άλλος σημαντικός σταθμός στην επιστημονική ανέλιξη του Γ. Χατζιδάκι, αλλά και της γλωσσικής επιστήμης γενικότερα, είναι η υπό τον τίτλο «*Περὶ φθογγολογικῶν νόμων καὶ τῆς σημασίας αὐτῶν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*» διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ τοῦ Χατζιδάκι, πού ὑπεβλήθη πρὸς κρίσιν δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ 1883. Καὶ αὐτῆς ἡ περιορισμένη ἔκταση (57 σελ.) εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρὸς τὴν σημασία τῶν προβλημάτων πού πραγματεύεται καὶ ἐπιλύει.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὰ θεμέλια τῆς μεθοδολογίας ἀναλύσεως τῆς γλώσσας, τοὺς περιφνημοὺς φωνητικοὺς νόμους τῶν Νεογραμματικῶν, ἐξετάζει ποιοὶ φωνητικοὶ νόμοι ὀδήγησαν στὸν ἀπαρτισμὸ τῆς φωνολογικῆς δομῆς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας. Ἡ σπουδαιότητα τῆς πραγματείας αὐτῆς τοῦ Χατζιδάκι συνίσταται στὸ ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο διδάσκεται πῶς ἡ σύγχρονη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπιστῆμη τῆς γλώσσας ἐρμηνεύει τίς φωνητικὲς μεταβολές, ἀποκαλύπτοντας τὴν τάξιν καὶ τὴν κανονικότητα πίσω ἀπὸ τὴν φαινομενικὴ πολυμορφία, ἀνομοιομορφία καὶ «ἀταξία» τῶν διαφόρων γλωσσικῶν τύπων.

3) Τὸ ἔργο ὅμως πού καθιέρωσε τὸν Γ. Χατζιδάκι τόσον στὸν ἑλληνικὸ ὅσο καὶ στὸν διεθνῆ ἐπιστημονικὸ χῶρο εἶναι ἡ περίφημη «*Einleitung in die neugriechische Grammatik*» (Εἰσαγωγὴ στὴν Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ), πού δημοσιεύτηκε γερμανιστὶ στὴν Λιψία τὸ 1892 στὴν περίφημη σειρὰ «*Βιβλιοθήκη τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν γραμματικῶν*». Ἡ Εἰσαγωγὴ εἶναι τὸ ἔργο ὅπου θεμελιώνονται γιὰ πρώτη φορὰ μὲ πληρότητα οἱ θεωρητικὲς ἀρχές σπουδῆς τῆς Νέας Ἑλληνικῆς καὶ ἀντιμετωπίζονται τὰ καίρια προβλήματα τῆς γλώσσας μας.

Ἡ Εἰσαγωγὴ περιλαμβάνει τρία μεγάλα κεφάλαια, ὅσες εἶναι καὶ οἱ θεματικὲς περιοχὲς τίς ὁποῖες μιὰ γιὰ πάντα θέλει νὰ ξεκαθαρίσει ὁ Χατζιδάκις, γιὰ νὰ μπορεῖ ἐφεξῆς νὰ γίνεταί ἐπιστημονικὴ σπουδὴ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας. Στὸ πρῶτο κεφάλαιο, πού ἐπιγράφεται «*Σκοπὸς καὶ μέθοδος ἐρεῦνης τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας*», γιὰ πρώτη φορὰ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς Ἑλληνικῆς πρέπει νὰ στηρίζεται στὴν διπλὴ παράδοση τῆς γλώσσας μας, τὴν προφορικὴ καὶ τὴν γραπτὴ. Τὸ δίδαγμα αὐτό, πού σήμερὰ ἔχει στὰ ἀφτιά μας ὡς αὐτονόητο καὶ ὡς κοινὸς μᾶλλον τόπος, ἔχει ιδιαίτερη βαρύτητα γιὰ τὴν ἐποχὴ πού ὑποστηρίχτηκε, στὸ ξεκίνημα δηλ. τῆς σπουδῆς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, ὅποτε ἀρκετοὶ ἐρευνητὲς μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ψυχάρη πίστευαν περιέργως ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς Ἑλληνικῆς ἔπρεπε νὰ στηρίζεται ἐξ ὀλοκλήρου στὴν γραπτὴ παράδοση, καὶ μάλιστα στὰ ὄψιμα μεσαιωνικὰ κείμενα. Μὲ ἓνα πλῆθος ἀπὸ παραδείγματα, πού φανερώνουν τὴν ἐκπληκτικὴ γνώση του στὸν χῶρο τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων καὶ ἰδιωμάτων, ὁ Χατζιδάκις ἀπέδειξε ὅτι μέγιστος ἀριθμὸς φαινομένων τῆς ἱστορίας καὶ τῆς δομῆς

τῆς γλώσσας μας θὰ παραμένει τελείως ἀπρόσιτος καὶ ἄγνωστος, ἀν δὲν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν τὸ ὕλικὸ τῆς πλούσιας, ζωντανῆς προφορικῆς μας παραδόσεως. Τὸ δεύτερο αὐτὸ σημεῖο, ἡ ἀρχὴ τῆς ἔρευνας τῶν φαινομένων τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, ποὺ στὴν πραγματικότητα συμπίπτει μὲ τὸ θέμα τῆς προελεύσεως τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, ἀπασχολεῖ ιδιαίτερα τὸν Χατζιδάκι τόσο σ' αὐτὸ ὅσο καὶ στὰ ἐπόμενα κεφάλαια. Εἰδικότερα στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἐπιμένει καὶ θεμελιώνει μεθοδολογικὰ τὴν ἀρχή, ὅτι ἡ ἀφετηρία τῶν περισσοτέρων φαινομένων τῆς δομῆς τῆς Νέας Ἑλληνικῆς δὲν ἀνάγεται στὴν μεσαιωνικὴ περίοδο καὶ μάλιστα στοὺς μετὰ τὸν 11ο αἰ. χρόνους, ὅπως πίστευαν ἄλλοι μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ψυχάρης, ἀλλὰ πολὺ νωρίτερα, στοὺς χρόνους τῆς Ἀλεξανδρινῆς Κοινῆς, ὁπότε διαμορφώνονται τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ κυρίως διακρίνουν τὴν νεοελληνικὴ γλῶσσα.

Τὸ δεύτερο κεφάλαιο μὲ τίτλο «*Ἡ προέλευση τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*» ὁ Χατζιδάκις ἀφιερώνει σ' ἓναν ἐξονυχιστικὸ ἔλεγχο τῶν διδαγμάτων τῆς αἰολοδωρικῆς θεωρίας, συζητώντας μία πρὸς μία τίς δῆθεν (ἐπιβιώσεις) αἰολοδωρικῶν καὶ προελληνικῶν (πελασγικῶν) καὶ Ἰνδευρωπαϊκῶν ἀκόμη (!) στοιχείων στὴν σύγχρονη Ἑλληνικὴ, τίς ὁποῖες ἀποδεικνύει ὡς στερούμενες ἐπιστημονικῆς βάσεως, διδάσκοντας συγχρόνως τὴν ὀρθὴ ἐρμηνεία καθενὸς ἀπὸ αὐτὰ τὰ φαινόμενα.

Τέλος, στὸ τρίτο κεφάλαιο μὲ τίτλο «*Ὁ ἀπαρτισμὸς τῆς Νεοελληνικῆς*» ἐξετάζει τίς μεγάλες δομικὲς μεταβολὲς ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν νεοελληνικὴ γλῶσσα, ἐρμηνεύοντας συστηματικὰ τὴν προέλευσή τους. Στὸ κεφάλαιο αὐτό, εἰδικὰ ὡς πρὸς τίς ἐπιδράσεις τῶν ξένων γλωσσῶν στὴν διαμόρφωση τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, ὁ Χατζιδάκις ἐπιλέγει (*MNE* 1,480): «*Ὅττω μανθάνομεν ὅτι καθόλου εἰπεῖν ἢ νεωτέρα ἡμῶν γλῶσσα διεμορφώθη πρὸ τοῦ 10ου αἰῶνος, τ. ἔ. πρὸ τῆς ἐπικοινωνίας ἡμῶν πρὸς τοὺς Σλαῦους, Ἱταλοὺς καὶ Τούρκους καὶ δὴ πάντα τὰ λεγόμενα περὶ ἐπιδράσεως ἐπ' αὐτὴν τῶν ξένων γλωσσῶν, οἷον τῆς Σλαβικῆς, Ἱταλικῆς, Τουρκικῆς κλπ., εἶναι παρὰ τὴν ἰστορίαν*».

Ὁ ἀπόηχος τῶν ἐντυπώσεων, ποὺ προκάλεσε στὸ διεθνὲς ἐπιστημονικὸ κοινὸ ἡ *Εἰσαγωγή* τοῦ Χατζιδάκι, φαίνεται χαρακτηριστικὰ στὰ λόγια ἑνὸς μεγάλου Ἑλληνιστοῦ, τοῦ Aug. Heisenberg, ποὺ ὡς μέλος τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου ἔγραφε γιὰ τὴν ὀγδοηκονταετηρίδα τοῦ Χατζιδάκι: «*Ἡ Ἑλλὰς δύναται νὰ ὑπερηφανεύεται, διότι Ἑλληὴν ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος κατανοήσας σαφῶς καὶ καθαρῶς τὴν ἀρχήν, τὴν ψυχὴν καὶ τὸν βίον τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἡμεῖς οἱ Γερμανοὶ αἰσθανόμεθα εὐγνωμοσύνην ὅτι ἡ *Einleitung*, τὸ κλασσικὸν τοῦτο μνημεῖον τῆς ἐπιστήμης, ἐγράφη γερμανιστί*».

Ἡ *Εἰσαγωγή* τοῦ Χατζιδάκι ἀνήκει στὰ ἔργα ποὺ γράφουν ἱστορία στὴν ἐπιστήμη. Ἐκτιμώντας σήμερα τὰ ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴν δημοσίευση τῆς *Εἰσαγωγῆς*, μποροῦμε νὰ ἐπισημάνουμε τὰ ἐξῆς:

α) Με τὸ ἔργο αὐτὸ θεμελιώθηκε στὴν Ἑλλάδα ἡ γ λ ω σ σ ι κ ῆ ἐ π ι - σ τ ῆ μ η, ἡ ὁποία, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, παρὰ τὴν σύγχυση καὶ δυσμενῆ κατά τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀντίληψη γιὰ καθεὶ τὸ «νεοελληνικὸ» (λογοτεχνία, φιλολογία, γλῶσσα κ.λπ.), ξεκίνησε ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, γιὰ νὰ περάσει μετὰ καὶ στὴν ἀρχαία.

β) Ἀποκαταστάθηκαν ἡ φυσιογνωμία, ἡ ταυτότητα, ἡ προέλευση καὶ τὰ ἱστορικὰ δικαιώματα τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, πὺ μέρη τότε ὑποτιμοῦσαν οἱ εἰδικοί καὶ κακοποιοῦσαν οἱ ἐρασιτέχνες τῆς ἐπιστήμης.

γ) Ἐπεβλήθη ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος τὸ θεωρητικὸ διδάγμα τοῦ Χατζιδάκι περι τοῦ ἐ ν ι α ί ο υ χ α ρ α κ τ ῆ ρ α τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας. «Ὅ,τι ἡ διαίσθηση τοῦ σοφοῦ Κοραῆ διεκήρυσσε πρώτη, πῶς «ἄποιος χωρὶς τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν νέαν Ἑλληνικὴν ἢ ἀπατᾶται ἢ ἀπατᾶ», με τὸν Χατζιδάκι ἀνυψώθηκε σὲ ἀπαράβατη μεθοδολογικὴ ἀρχή, τὴν ὁποία κανεὶς πιά δὲν μποροῦσε νὰ ἀγνοήσει στὴν ἔρευνά του. Ἔτσι θεμελιώθηκε ἔ,τι εἶναι γνωστὸ ὡς «Σχολὴ τοῦ Γ. Χατζιδάκι», πὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν ἔμπρακτὴ ἐφαρμογὴ στὴν ἔρευνα τῆς γλώσσας τῆς θεωρητικῆς καὶ μεθοδολογικῆς αὐτῆς ἀρχῆς τοῦ Γ. Χατζιδάκι.

δ) Δημιουργήθηκε ἓνα ἔντονο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, ἡ ὁποία τότε γιὰ πρώτη φορὰ «ἀνεκαλύπτετο» καὶ ἡ ὁποία συγκέντρωνε δύο βασικὰ χαρακτηριστικά: ἀποδεικνυόταν πλέον γιὰ τοὺς ἑλληνιστὲς ἀπαραίτητο σκέλος γιὰ τὴν εἰς βάθος ἔρευνα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς, στοὺς δὲ γλωσσολόγους προσφερόταν λαμπρὸ παράδειγμα ἐρένης τῆς ἐξελιξέως μιᾶς φυσικῆς πολιτισμικῆς γλώσσας με ἀδιάκοπη γραπτὴ καὶ προφορικὴ παράδοση.

Πρακτικὴ ἔκφραση τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ γιὰ τὴν νεοελληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ ἴδρυση ἐδρῶν ἐρένης καὶ διδασκαλίας τῆς νέας Ἑλληνικῆς σὲ εὐρωπαϊκὰ Πανεπιστήμια καὶ ἡ ἐνασχόληση με τὴν σπουδὴ τῆς Νεοελληνικῆς πλῆθους ἐπιστημόνων, ἔχι μόνον Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ ξένων. Αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιστημονικῆς προσφορᾶς τοῦ Γ. Χατζιδάκι περιγράφονται πολὺ εὐστοχα καὶ παραστατικὰ ἀπὸ τὸν Heisenberg στὴν συγχαρητήρια ἐπιστολὴ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου διὰ τῶν ἐξῆς : «Εἰς ὑμᾶς ἀνήκει ἄνευ τινὸς ἀντιζήλου ἢ δόξα ὅτι τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας τοῦ μεσαιῶνος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων ἀνυψώσατε ἐκ τῶν βυθῶν τῆς ἐρασιτεχνίας καὶ τῆς ἀμεθοδίας εἰς τὴν τάξιν ἐπιστήμης πληρούσης ὅλους τοὺς συγχρόνους ἐπιστημονικοὺς ὅρους. Οὐδεὶς ὑπερήσπισε τόσο ἐνεργῶς καὶ ἐπιτυχῶς, ὅπως ὑμεῖς, τὴν ἀδιάσπαστον ἐνότητα ἀπάσης τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι τῶν νεωτάτων διαλέκτων καὶ ἰδιωμάτων καὶ οὐδεὶς ἄλλος ἀπέδειξε τελειωτικῶς ταῦτα διὰ τόσο διδακτικοῦ παραδείγματος πλουσίας καὶ λεπτομεροῦς ἐρένης. Ἡ τέχνη τῆς ἀμοιβαίας διαφωτίσεως, τὴν ὁποίαν σεῖς γνώστης τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας γλώσσας γνωρίζετε

καὶ δεξιῶς διδάσκετε, καθιστᾷ εὐγνώμονας μαθητάς σας οὐχὶ μόνον τοὺς γλωσσολόγους, ἀλλὰ καὶ τοὺς φιλόλογους. . . . Ὡς διεθνoῦς φήμης ἐρευνητῆς (*als ein Forscher von internationalem Range*) ἀνυψῶσατε πάντοτε διὰ τῆς δράσεώς σας τὴν ὑπόληψιν τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης».

3. Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ ΣΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Χωρὶς νὰ διεκδικεῖ πληρότητα ἢ παρουσίαση αὐτῆ τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου γλωσσολόγου, θὰ ἦταν ὀπωσδήποτε λειψή, ἂν δὲν γινόταν μιὰ σύντομη ἔστω μνεῖα γιὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ Γ. Χατζιδάκι ἀπέναντι στοῦ περιβάλλοντος γ λ ω σ σ ι κ ὸ ζ ἦ τ η μ α. Ὀλιβερό προνόμιο τῶν μεγάλων προσωπικοτήτων στοὺς χώρους τῆς πολιτικῆς ζωῆς, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης κ.ἄ. εἶναι νὰ ὑπόκεινται συχνὰ σὲ παρερμηνεῖες καὶ παρεξηγήσεις, σὲ ἀντιφατικὲς ἐκτιμήσεις καὶ κρίσεις, ἀνάλογα μὲ τὶς ἐπιθυμίες καὶ τὶς προσδοκίες τῶν κριτῶν τους μᾶλλον παρὰ σύμφωνα μὲ τοὺς σκοποὺς, τὶς προθέσεις καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τῶν κρινομένων.

Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τέτοιων ἀντιφατικῶν κρίσεων ὑπῆρξε ὁ Γ. Χατζιδάκις. Ὁ ἐθνικὸς αὐτὸς ἀγωνιστής, ποὺ ὄχι μόνον στὴν μεγάλη ἐπανάσταση τῆς Κρήτης τοῦ 1866-1869 σὲ ἡλικία 18 ἐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς τακτικὸς καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν σὲ ἡλικία 49 ἐτῶν κατέβηκε ἐθελοντῆς καὶ πολέμησε τοὺς Τούρκους στὸν νέο ξεσηκωμὸ τοῦ μαρτυρικοῦ νησιοῦ τὸ 1897, ἔφτασε νὰ κατηγορηθεῖ ὡς «ἀ ν τ ε θ ν ι κ ὸ ς», ὅταν ἐτόλμησε νὰ διδάξει τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, ὅτι ἡ σημερινὴ προφορὰ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας εἶναι τελειῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ προέφεραν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ ὅτι ὁ χῶρος τῆς προφορᾶς, δηλ. τῆς φωνολογικῆς δομῆς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται ὡς ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἐλληνικότητα τῶν Ἑλλήνων.

Αὐτὸς ὁ ὑπέρμαχος τῆς παραδόσεως καὶ τῆς συνεχείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ἰδρυτῆς τῆς θεωρίας περὶ τοῦ ἐνιαίου, ἀδιάσπαστου χαρακτῆρα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας κατηγορήθηκε ὁμοίως ὡς «ἀρνητῆς τῆς παραδόσεως» καὶ «διασπαστῆς τῆς συνεχείας» τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ἐφτασε μάλιστα νὰ τοῦ ζητηθεῖ νὰ ἀνακαλέσει δημοσίᾳ ὅσα εἶπε, ὅταν θεώρησε χρέος του νὰ ἀντιταχθεῖ στοῦ κήρυγμα τοῦ ἀρχαϊσμοῦ καὶ νὰ ὑποστηρίξει τὰ ἱστορικὰ δικαιώματα τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας διδάσκοντας: «Διατί δὲ ἡμεῖς σήμερον καὶ καλὰ ὀφείλομεν νὰ μεταβάλλωμεν διαρκῶς τὴν γραφομένην ἡμῶν γλῶσσαν, μέχρις οὗ ἐφαρμόσῃ πρὸς τὴν ἀρχαίαν; Ποῦ κεῖται τὸ ἅγιον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ, τὸ καθιστῶν ἀναγκαίαν τὴν ταύτισιν; Ἡ ταύτισις αὕτη θὰ ἦτο καθ' ἡμᾶς μεγάλη ἐθνικὴ συμφορὰ. Λοιπὸν μὴ περαιτέρω πρὸς τὸν ἐξαρχαῖσμον τῆς γλώσσης, ἀναγνωρισθῆτω καὶ τῇ νέα γλῶσση κῶρος».

Ὅπως καὶ ὅταν ὕψωνε τὴν φωνή του ἐναντίον τῶν ἀρχαῖστῶν, γιὰ νὰ διδάξει πὼς «αἱ φράσεις βάρβαρον, διεφθαρμένον, ἔλεεινὸν ἰδίωμα ἢ διάλεκτος ἢ

γλώσσα λεγόμεναι ἐπὶ τῆς δημόδους ἀπλῆς λαλουμένης ἡμῶν γλώσσης εἶναι καὶ ἀσεβείας καὶ ἡμαρτημέναι. Εἶναι ἀσέβεια καὶ ἄκρα κατασχὴν νὰ ὀνομάζωμεν τὸ ἀπὸ 15 καὶ πλέον αἰῶνων πνευματικὸν ὄργανον τοῦ ἔθνους ἡμῶν βάρβαρον καὶ διεφθαρμένον». Καὶ ἀκόμη: «Ἄτοπος εἶναι ὁ λόγος ὁ πολλακίς προφερόμενος, ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ φαινόμενον εἶναι τοῦ λαοῦ, εἶναι χυδαῖον, ἐπλάσθη ὑπὸ ἀμαθῶν, ἐπομένως δὲν ἔχει λόγον. . . . Δύναμαι νὰ διαβεβαιώσω τοὺς ταῦτα προφέροντας ὅτι πολλῶ μείζων κανονικότης καὶ τάξις παρατηρεῖται ὑπὸ τῶν ἐπιμελῶν ἐξεταστῶν ἐν τῇ γλώσσει ἐκεῖνου τοῦ χωρικοῦ, ὅστις οὐδέποτε ἀνέγνωσε βιβλίον οὐδ' ἐξῆλθεν ἐκ τῆς κόμης αὐτοῦ ἢ ἐν τῇ γλώσσει τῇ ἐν Ἀθήναις ὑφ' ἡμῶν λαλουμένη. . . . ἢ γλώσσα τοῦ λαοῦ δὲν εἶναι ἄλογος καὶ ἀκανόνιστος. . . »).

Τέλος, γιὰ νὰ ἔλθουμε στὸ γλωσσικό, ὁ κατ' ἐξοχίαν, ὁ πρῶτος καὶ κύριος ἐπιστημονικὸς μελετητῆς τῆς δημοτικῆς, αὐτὸς ποὺ διέλυσε, ὅπως εἶδαμε, τοὺς μύθους γιὰ τὴν προέλευση τῆς Νέας Ἑλληνικῆς καὶ ἀποκατέστησε τὸ ἱστορικὸ τῆς πρόσωπο, αὐτὸς ποὺ μελέτησε ὅσο κανεὶς ἄλλος τὴν δομὴ καὶ τὴν ἱστορία τῆς, τίς διαλεκτικῆς τῆς ἐκφάνσεις, αὐτὸς ποὺ ἐδραίωσε τὴν μελέτη ὅλων τῶν ἐπιπέδων τῆς δομῆς τῆς, ἀπὸ τὴν φωνητικὴ καὶ τὴν μορφολογία μέχρι τὸ λεξιλόγιο καὶ τὴν σύνταξη, αὐτὸς στὸν ὅποιο παρέπεμπαν, παραπέμπουν καὶ θὰ παραπέμπουν πάντοτε γιὰ κάθε ζήτημα δομῆς τῆς δημοτικῆς γλώσσας, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς θεωρήθηκε «πολέμιος τῆς δημοτικῆς»! Ἄλλὰ τέτοιοι «πολέμιοι» τῆς δημοτικῆς, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, εἶναι τελικὰ πολὺ χρησιμότεροι — θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ — ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους «φίλους» τῆς δημοτικῆς, ποὺ τοὺς φέρνει κοντὰ στὴν γλώσσα τοῦ λαοῦ (ἐνὸς λαοῦ τὸν ὅποιον συχνὰ ἀγνοοῦν ἢ πολὺ λίγο γνωρίζουν) μιὰ νεφελώδης ρομαντικὴ ροπή χωρὶς ἀληθινὴ ἀγάπη, βαθύτερη γνώση καὶ βίωση τῆς γλώσσας αὐτῆς.

Δὲν εἶναι στίς προθέσεις τοῦ ὀμιλοῦντος νὰ θεωρήσει τὸν σοφὸ ἐπιστήμονα ἀμέτοχο ἐνὸς βαθμοῦ εὐθύνης, εὐθύνης ποὺ γίνεται μεγαλύτερη λόγῳ τοῦ ἀσυναγώνιστου ἐπιστημονικοῦ κύρους τοῦ Χατζιδάκι, εὐθύνης γιὰ τὴν μὴ ἔγκαιρη ἀναγνώριση τῆς προφορικῆς μας γλώσσας ὡς ἐπίσημης γλώσσας τοῦ ἔθνους, μὲ ὅλες τίς συνέπειες ποὺ ἐπάγεται γιὰ τὴν κοινωνικοπολιτικὴ καὶ παιδευτικὴ κατάσταση ἐνὸς λαοῦ μιὰ τέτοια καθυστέρηση. Ὅπως δὲν ἦταν ἀσυγχώρητο λάθος νὰ κρίνουμε τὸν Γ. Χατζιδάκι μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα, μὲ τὴν κατάσταση ποὺ ἔχει διαμορφωθεῖ καὶ τὴν μορφή ποὺ ἔχει πάρει ἡ νεοελληνικὴ γλώσσα σήμερα, μετὰ ἕναν περίπου αἰῶνα ἀπὸ τὴν ὀξύτητα τοῦ γλωσσικοῦ. Ποιὲς ἦταν, στὴν πραγματικότητά, οἱ «ἐπιλογές» — γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦμαι ἕναν σύγχρονο ὄρο — ποὺ εἶχε ὁ Χατζιδάκις καὶ οἱ σύγχρονοὶ του γιὰ μιὰν ἐπίσημη γλώσσα τοῦ ἔθνους; Ἦταν ἡ δημοτικὴ, ἢ καλύτερα ἡ νεοελληνικὴ γλώσσα, μὲ τὴν ἐκφραστικὴ δύναμη ποὺ ἔχει σήμερα μετὰ ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησή της ὡς κύριου ὄργανου τῆς λογοτεχνίας, μετὰ ἀπὸ τὴν διδασκαλία της στὰ σχολεῖα, μετὰ ἀπὸ τὴν βαθμιαία σύνθεσή της μὲ μιὰ ἀπλοποιημένη

μορφή λόγιας γλώσσας που χρησιμοποιήσαν βαθμηδόν οι γλωσσικά αφανάτιστοι Έλληνες στον γραπτό τους λόγο, μετά από την σύνθεση που άσυνείδητα, άβίαστα και φυσικά από καθαρῶς επικοινωνιακές ανάγκες επήλθε στο στόμα τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων;

Δὲν νομίζω πῶς θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ προβάλει τέτοιον ἰσχυρισμό. Ἡ δημοτική τῶν χρόνων τοῦ Χατζιδάκι ἦταν μία μορφή γλωσσικῆς επικοινωνίας, που ἐκινεῖτο μεταξύ μιᾶς γνήσιας λαϊκῆς ἐκφράσεως, ἡ ὁποία δὲν εἶχε βρεῖ ἀκόμη τὸν δρόμο της μέσα στὸ κλίμα τῆς συγχύσεως που ἐπικρατοῦσε γιὰ τὴν ὀρθὴ χρῆση τῆς γλώσσας, καὶ μιᾶς λαϊκιστικῆς (ὄχι λαϊκῆς) ὅσο καὶ ρυθμιστικῆς μορφῆς γλώσσας, που τὴν ἀποτελοῦσε μιὰ σειρά συνταγῶν ὀρισμένων καλοπροαίρετων ἀλλὰ ἐξωπραγματιστῶν θεωρητικῶν, που νόμιζαν πῶς εἶχαν ὑποχρέωση νὰ ὑπαγορεύουν στὸν φορέα τῆς γλώσσας, στὸν ἴδιο τὸν λαό, πῶς πρέπει νὰ μιλάει καὶ τί ἐπιτρέπεται νὰ λέει...⁷ Ἦταν λογικό, λοιπόν, νὰ πιστευεῖται —χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει πῶς ἦταν καὶ ὀρθὸ— ὅτι ἡ μορφή δημοτικῆς γλώσσας, που ὡς γραπτὴ γλῶσσα ἦταν τότε κυρίως γνωστὴ ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ἀπὸ ὀρισμένα παλιότερα ἔργα τοπικῶν λογοτεχνικῶν Σχολῶν καὶ ἀπὸ ἓνα περιορισμένο κύκλο ἀξιόλογων λογοτεχνῶν, μιᾶς μορφῆς γλώσσας που ἀκόμη λόγω τῶν προηγηθεισῶν ἀρχαϊστικῶν τάσεων, τῆς ἀκαμπτῆς λόγιας παραδόσεως, τῆς ἀχρηστίας ἀκόμη τῆς δημοτικῆς σὲ συνθετότερες μορφές επικοινωνίας καὶ τῆς, ὡς ἐκ τούτου, ἐλλείψεως τοῦ λεξιλογίου κυρίως, τοῦ ἀπαιτούμενου γιὰ τέτοιες μορφές επικοινωνίας, ἀπεῖχε πολὺ ἀπὸ τὴν μετέπειτα γνωστὴ μας νεοελληνικὴ γλῶσσα (δηλ. τὴν δημοτικὴν μὲ ὅλες τὶς λόγιες ἐπιδράσεις που ἀσκήθηκαν ἐν τῷ μεταξύ σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς δομῆς της καὶ κυρίως στὸ λεξιλόγιο), ἦταν λογικό, ἐπαναλαμβάνω, νὰ πιστευεῖται πῶς μιὰ τέτοια μορφή γλώσσας δὲν ἦταν ἀκόμη τὸ καταλληλότερο ὄργανο γιὰ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς ἐπίσημη γλῶσσα τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς διοικήσεως, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν λοιπῶν μορφῶν τῆς γραπτῆς κυρίως επικοινωνίας.

Ἡ ἀδύνατη πλευρὰ τῆς θέσεως τοῦ Χατζιδάκι ἦταν, κατὰ τὴν γνώμη μου, ὄχι ἕως τόσο ἡ μὴ υἱοθέτηση τῆς σύγχρονῆς του γλωσσικῆς καταστάσεως, ὅσο ὁ ἐσφαλμένος ἐξ ἀρχῆς ἀποκλεισμός κάθε σκέψεως καθιερώσεως τῆς δημοτικῆς ὡς ἐπίσημης γλώσσας, που στὴν πράξη σήμαινε καὶ ἀπόρριψη κάθε προεργασίας γιὰ μιὰ τέτοια ἐξέλιξη. Ὁ Χατζιδάκις δὲν πολέμησε τὴν δημοτικὴν ὡς μιὰ μορφή τῆς σύγχρονῆς του γλωσσικῆς πραγματικότητος, στὴν ὁποία ἀναγνώριζε πλήρη δικαιώματα σὲ ὀρισμένους τομεῖς επικοινωνίας, ὅπως ἡ λογοτεχνία· ἀντιτάχθηκε στὴν καθιέρωσή της ὡς ἐπίσημης γλώσσας τοῦ Ἑθνους, μέχρις ὅτου ἐπέλθει βαθμιαία σύνθεση τῶν δύο γλωσσικῶν μορφῶν καὶ ἀπαρτισμός κοινῆς, ἐνιαίας γλώσσας. Καὶ αὐτὸ μὲν συνέβη μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου καὶ τὴν στάση τῶν ἀπροκατάληπτων Ἑλλήνων, που στὴν πλειοψηφία τους στάθηκαν —συναισθηματικά, ὄχι τόσο λογικά— κοντὰ στὴν μητροδιδακτὴ γλῶσσα, ὁ σοφὸς ὅμως γλωσσολόγος μὲ τὸ ἀπέραντο κύρος καὶ τὸν

μοναδικό θεωρητικό όπλισμό δὲν βοήθησε, ὅσο θὰ μπορούσε, στὴν προσδοκώμενη σύνθεση τῶν δύο γλωσσικῶν μορφῶν.

Ἴσως πάλι, ἂν εἶχαμε τὴν τύχη νὰ τὸν εἶχαμε κοντά μας καὶ ν' ἀκούγαμε ἀπὸ τὸ ἴδιο του τὸ στόμα τὰ ἐπιχειρήματα καὶ τὶς σκέψεις ποὺ τὸν ὀδήγησαν στὶς θέσεις ποὺ πῆρε, ἴσως, ἐπαναλαμβάνω, νὰ ἦταν διαφορετικὴ ἡ ἐκτίμηση γιὰ τὴν στάση του στὸ γλωσσικό. Κι ἀφοῦ αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν, ἄς κλείσουμε τὶς λίγες αὐτὲς σκέψεις, ἀκούγοντας τὴν «ἀπολογία» τοῦ Γ. Χατζιδάκι γιὰ τὸ γλωσσικό, ὅπως τὴν βρίσκουμε στὴν Ἐπίκληση ποὺ ἔγραψε στὸν Krumbacher (σ. 643). Ἴσως πάrouμε κάποια ἀπάντηση σὲ ὀρισμένα ἐρωτήματά μας. Δὲν θὰ διατυπώσουμε κανένα ἄλλο δικό μας σχόλιο:

«Οὐδέποτε ἤμην ἐχθρὸς καὶ μάλιστα κεκηρυγμένος τῆς δημοτικῆς, ἀλλ' αἰεὶ τὴν μέσην ἔβαινον ὁδόν, ἀντετάχθην δ' ἀρχῆθεν κατ' ἀμφοτέρων τῶν ἄκρων. Πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ μου πραγματείᾳ τῷ 1881 ἐξῆρα τὴν κανονικότητα καὶ τάξιν καὶ χρησιμότητα τῆς λαλουμένης, ἐπιστάμενος δ' ὁμως καὶ τὰς ἐν τῇ ἱστορίᾳ βαθείας ρίζας τῆς γραφομένης, δὲν ἐνόμισα φρόνιμον ν' ἀναλάβω πόλεμον κατ' αὐτῆς καὶ δι' αὐτὸ προσέθηκα ὅτι τὸ γλωσσικὸν λεγόμενον ζήτημα παρ' ἡμῖν θεωρῶ ὅλως διάφορον τῆς ἐρεύνης τῆς νέας Ἑλληνικῆς.... Ἐν τῷ πολυμόχθῳ ἀγῶνι ὑπὲρ τῆς συλλογῆς καὶ ἐπιστημονικῆς μελέτης τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν γλώσσης ἤλπιζον μὲν ὅτι ἐμελλον νὰ τύχω τῆς βοηθείας ἄλλων τε καὶ αὐτῶν τούτων τῶν ὑπὲρ τῆς δημώδους κοπτομένων, ἐφρόνον δ' ὅτι, ἀφοῦ οὔτε τῶν καθαριστῶν λεγομένων οὔτε τῶν δημοτικῶν τὸν σκοπὸν παραβλάπτω, θὰ ἐτύγχανον τοῦλάχιστον ἡσυχίας παρ' ἐκατέρων. Ἀλλὰ μετὰ μεγάλης μου λύπης ἀναγκάζομαι νὰ ὁμολογήσω ὅτι παρὰ μὲν τῶν καθαρυνόντων βοήθειαν μικρὰν μέχρι τοῦδε εὔρον, παρὰ δὲ τῶν τῆς λαλουμένης αὐτοκαλουμένων ὁπαδῶν οὐδὲ ἀνοχῆς ἔτυχον, ἀλλὰ τοῦναντίον μομφῶν καὶ κατηγοριῶν ὅλως ἀπροσδοκῆτων! Καὶ ὁμως, ἂν μὴ παντάπασι σφάλλωμαι, διὰ τῶν ἔργων μου τούτων τοῖς μὲν ἀσπαζομένοις τὴν δημοτικὴν καὶ ἐπιθυμοῦσι νὰ συγγράψωσιν εἰς αὐτὴν παρέχω μεγάλας ὑπηρεσίας, τοῦτο μὲν καθιστῶν αὐτοῖς προσιτωτέρους καὶ γνωστοτέρους τοὺς ποιητικούς, λεξιλογικούς, φρασιολογικούς, τυπικούς, συντακτικούς κλπ. αὐτῆς θησαυροῦς, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύων αὐτοῖς ὅτι τὰ κατὰ τὴν γραφομένην ἔχουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν αἰώνων βαθείας τὰς ρίζας καὶ μεγάλας τὰς αἰτίας, καὶ δὴ ὅτι ζήτημα ἱστορικὸν μακροῖον καὶ οὕτω βαθέως ἐρριζωμένον ἐν τῇ ἐθνικῇ συνειδήσει δὲν δύναται νὰ λυθῇ, ὅπως φαντάζονται, διὰ πραξικοπήματος, ἀλλ' ἀνάγκη ἐπιμόνον καὶ συστηματικῆς καὶ μεθοδικῆς ἐργασίας. Εἰς δὲ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς γραφομένης καταδεικνύω ὅτι τὰ περὶ ἀναστάσεως τῆς ἀρχαίας ἄλλοτε ὄνειρά τινων ἐξηλέγχθησαν ἀπὸ πολλοῦ φροῦδα, ὅτι ὁ ὑπερβολικὸς αὐτῶν ζῆλος πολλὰ ἔσχε μέχρι τοῦδε τὰ πλημμελήματα, ὅτι αὐτοὶ οὔτοι διὰ τῶν ὑπερβολῶν αὐτῶν παρέχουσιν ὅπλα εἰς τοὺς ἀντιπάλους των, ὅτι καλὸν

θὰ εἶναι νὰ παύσωσι τοῦλάχιστον πρὸς καιρὸν ἐπὶ τὸ ἀρχαικώτερον μεταβάλλοντες τὸν γραπτὸν ἡμῶν λόγον...».

«Πᾶς ἀμερόληπτος κριτὴς θά μοι ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ στάσις μου αὕτη ἀπέναντι τῶν τε διαμαχομένων μερίδων καὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ εἶναι ὅλως δικαία. Ἄλλ' ὅμως, καθὰ ὁ παλαιὸς Σόλων οὔτε τοὺς εὐπατρίδας οὔτε τοὺς δημοκρατικούς διὰ τῆς δικαίας νομοθεσίας τον ἠὲ χαρίστησεν, οὔτως ἔπαθον καὶ ἐγὼ· ἐκάτεροι ἀξιοῦντες νὰ ὑποστηρίξω μόνον αὐτῶν τὰς γνώμας καὶ ἀποτυχόντες ὤρμησαν ἐπ' ἐμέ· οὔτως ἄλλος μὲν ἔγραψεν ὅτι προτείνω στάσιν τῆς γλωσσικῆς ἀναπτύξεως (πβλ. Ἐπιτομὴ τῆς Ἰστορίας τῆς Ἑλλάδος, σελ. 139), ἄλλος ὅτι ἐπιτρέπων καὶ τὴν χρῆσιν τῆς δημοτικῆς ἐπιπέρω σύγχυσις (αὐτόθι Γ', σελ. 259) καὶ ἄλλος πάλιν ὅτι ὑποστηρίξω μόνον τὴν γραφομένην, τὴν δὲ λαλουμένην ἐπιθυμῶ παλαιοντολογικὸν ὄρον, καὶ ὅτι ἀφοῦ οὔτε ἐγὼ γράφω οὔτε ἄλλοις συνιστῶ τὴν ἀποκλειστικὴν αὐτῆς χρῆσιν ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ, οὐδένα λόγον ἔχουσιν αἱ περὶ αὐτὴν ἀσχολαίαι μου, καὶ ἄλλοι δὲ οὐκ ὀλίγοι ἐκατέρως μερίδος ἐξέφρασαν μοι προφορικῶς παράπονα, ὅτι κλίνω πρὸς τοὺς ἐναντίων αὐτῶν κττ. Πάντα δὲ ταῦτα εἰς ἐμὲ οὐδὲν ἄλλο φαίνονται δηλοῦντα ἢ ὅτι, ὅπως συνήθως ἐν τῷ κόσμῳ οὔτω καὶ ἐν τῷ παρόντι ζητήματι, ἡ ἀλήθεια κεῖται παρ' οὐδετέρους, ἀλλ' ἐν τῇ χρυσοῦ μέσῃ ὁδῷ...».

«Ὁ Σόλων εἶπεν ὅτι ἔθηκε τοὺς δυνατοὺς ἀρίστους νόμους καὶ ὁ αἰόδιμος Κοραῆς ἐδίδαξέ μου ὅτι παρὰ τῶν ἀνθρώπων δίκαιον εἶναι νὰ ζητῆ τις μόνον ὅ,τι αἱ περιστάσεις ἐπιτρέπουσιν εἰς αὐτοὺς νὰ πράξωσι. Κατὰ ταῦτα λέγω καὶ ἐγὼ ὅτι ἔπραξα ὅ,τι οἱ χρόνοι καθ' οὓς ἦλθον ἐπὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐνόμιζον ὅτι ἐπέτρεπον εἰς ἐμέ».

4. ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΑ

Δὲν ἔχω τὴν δυνατότητα ἐδῶ νὰ ἀναφερθῶ στὶς πολυάριθμες ἐπιστημονικὲς ἐταιρεῖες πού ἴδρυσεν ὁ Χατζιδάκις στὴν Ἑλλάδα, στὰ περιοδικὰ πού διηύθυνε καὶ ἐλάμπρυνε μὲ τὰ δημοσιεύματά του, στὸ ξεκίνημα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης πού διοίκησε ὡς πρῶτος Πρύτανης, στὶς τιμὲς πού τοῦ ἐπεφυλάχθησαν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος γιὰ τίς πολύτιμες ὑπηρεσίες του. Θὰ τελειώσω μὲ τὰ ἐξῆς :

Τὸ 1928 συγκαλεῖται στὴν Χάγη τὸ Α' Διεθνὲς Γλωσσολογικὸ Συνέδριο. Στὴν συνεδρίαση τῆς ὀλομελείας προεδρεύει ἄλλος γίγας τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, ὁ πολὺς Paul Kretschmer. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι στὸ Συνέδριο καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς του ἀπὸ τὸν Kretschmer ὡς «Νέστωρ τῶν Γλωσσολόγων» προκαλοῦν ρίγη συγκινήσεως στοὺς ἐπιφανεῖς συνέδρους, πού τὸν χειροκροτοῦν ὄρθιοι. Δὲν γνωρίζω πόσοι ἄλλοι Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ ξένοι, ἐπιστήμονες ἔχουν ἀξιοθεῖ τέτοιας τιμῆς. Θὰ θυμίσω ἀκόμη τὸ γεγονός πὺς ἐκτὸς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τέσσερες γνωστὲς ξένες Ἀκαδημίες (τοῦ

Βερολίνου, τῆς Βιέννης, τοῦ Μονάχου καὶ τῆς Βουδαπέστης) ἐξέλεξαν τὸν Γ. Χατζιδάκι ἀντεπιστέλλον μέλος τους. Σήμερα οἱ ὑπηρετοῦντες στὸν κλάδο τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν προσμετροῦν τὴν ἐπιστημονικὴ ἀξία ἐνὸς ἐπιστήμονος ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὸ εἶδος τῶν παραπομπῶν στὸ ἐπίσημο Citation Index. Ἄν κριθεῖ ἔτσι ὁ Γ. Χατζιδάκις, δὲν ὑπάρχει, ὅσο γνωρίζω, νεοέλληνας ἐπιστήμων, στὸν ὁποῖο νὰ ἔχουν παραπέμψει τόσες φορὲς Ἕλληνες ὅσο καὶ ξένοι ἐπιστήμονες.

Ἄλλ' αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζε τὸν Γ. Χατζιδάκι ὡς ἐπιστήμονα καὶ ὡς ἄνθρωπο ἦταν τὸ ἦθος, ἡ ἀγωνιστικότητά του καὶ ἡ κρητικὴ του λεβεντιά. Ὁ Χατζιδάκις ἦταν αὐτὸς ποὺ πρῶτος προέτασε τὰ στήθη του σὲ κάθε πολεμικὸ ἢ ἐπιστημονικὸ ἀγῶνα γιὰ τὴν προάσπιση τῶν δικαίων τῆς πατρίδας μας. Ἡ Κρήτη σήμερα καὶ ἡ Ἑλλάδα ὁλόκληρη μπορεῖ νὰ καμαρώνει μὲ ὑπερηφάνεια τὸν «ὑπεύροχον» ἄνδρα. Ἄν ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος δόξασε τὴν Ἑλλάδα καὶ διηύρυνε τὰ σύνορά της, ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις, τὸ ἄλλο μεγάλο ἀνάστημα τῆς Κρήτης, δόξασε διεθνῶς τὴν ἐλληνικὴ ἐπιστήμη καὶ ὁδήγησε τοὺς Ἕλληνες σὲ ὑψηλὴ μορφὴ αὐτογνωσίας, στὴν βαθύτερη γνώση καὶ ἐκτίμηση τῆς ἐθνικῆς τους γλώσσας, τῆς ὁποίας αὐτὸς πρῶτος ἔδειξε τὶς ρίζες καὶ ἀποκατέστησε τὴν ἱστορικὴ της φυσιογνωμία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Πολύτιμο βοήθημα, πηγὴ πληροφοριῶν καὶ ἐπιτυχῶν ἐκτιμήσεων, γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο τοῦ Γ. Χατζιδάκι εἶναι ὁ ἐκτενὴς (ἀπὸ 142 σελ.) πρόλογος τοῦ Δικαίου Βαγιακάκου, ποὺ ἔχει προταχθεῖ στὴν ἐκδοση τοῦ β' τόμου τῶν «Γλωσσολογικῶν Ἐρευνῶν» τοῦ Γ. Χατζιδάκι ἀπὸ τὸ Κέντρο Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Ἀθήνα 1977).

Μεταξὺ τῶν πολλῶν ποὺ ἔχουν γραφεῖ γιὰ τὸν Γ. Χατζιδάκι ξεχωρίζει, γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἰδίως ἀξιολόγηση τῆς συμβολῆς τοῦ Γ. Χατζιδάκι, τὸ ἄρθρο τοῦ Γ. Κουρμούλη, δημοσιευμένο (μαζὶ μὲ τὸν πολύτιμο κατάλογο τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Γ. Χατζιδάκι ἀπὸ τὴν Ἀγγελικὴ Μαλικούτη) στὸ Ἀφιέρωμα στὸν Γ. Χατζιδάκι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (*Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, τόμ. 6, 1955-1956).